

Tankeströmningar och livsöden i det sena 1700-talet

Laura Hollsten och Johanna Wassholm

*

Jyrki Heino tecknar i sin essä en levande bild av det sena 1700-talets Åbo och tidens tankeströmningar. I texten uppträder inte bara Heinos fiktiva hjälte, den halta löjtnanten Carl Wennehielm, känd från hans kriminalromaner som utspelar sig i Åbo kring sekelskiftet 1800, utan också en mängd andra mera och mindre kända figurer: bildkonstnären Alexander Lauréus (1783–1823), alkemisten August Nordenskiöld (1754–1792) och ockultisten Gustaf Björnram (1745–1801). De två senare kontrasteras mot de mera rationella och vetenskapligt orienterade Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) och Johan Gadolin (1760–1852). Gemensamt för samtliga var att de studerat vid Kungliga Akademin i Åbo, där som bekant Porthan och Gadolin även kom att utföra sitt livsverk. Lauréus studerade under ritmästare J.E. Hedberg, som är känd för att ha målat ett porträtt av Henrik Gabriel Porthan. Ritmästaren var en av de befattningar som ingick i de så kallade exercitierna som omfattade språk, fäktning, ridning, dans och teckning. Studenterna kunde alltså skaffa sig en mångsidig utbildning i Åbo och senare hittas i de mest mångskiftande positioner i det sena 1700-talets svenska rike.

De tre studenterna som lämnade Åbo hade brokiga livsöden. Gustaf Björnram, hemma från Savolax, studerade juridik i Åbo åtminstone åren 1768–1769. Enligt de fåtaliga tillgängliga källorna arbetade han senare som advokat i Finland. Han sägs också ha försörjt sig som informator i Stockholm, som skrivare och som tolk för kungen vid kustflottan (Björnram var sergeant till sin militärgrad). Han umgicks med frimurarna och var känd som en andebesvärjare som påstods besitta undergörande krafter. Björnram uppträdde vid seanser som bevistades av både kung Gustav III och hertig Karl. Han uppges under en tid ha stått kungen nära; denne utnämnde bland annat Björnram till protokollsekreterare. De nära kontakterna till makthavarna visar att personer som ansågs ha kontakt med andeväsen och som kunde göra förutsägelser rönt stor uppskattning under nyttans tidevarv.

Gustav III understödde också August Nordenskiöld genom att förse denne med ett alkemilaboratorium. Nordenskiöld hade studerat kemi och mineralogi vid akademien i Åbo och lade 1772 fram avhandlingen *Försök til en chemisk och metallurgisk afhandling om tennets och dess malms beskaffenhet*. Han tjänstgjorde därefter vid bergskollegiet i Stockholm men blev efterhand allt mer intresserad av swedenborgianism och alkemi. Intresset stärktes under en resa till London där Nordenskiöld träffade likasinnade personer. Nordenskiöld utnämndes också till bergshauptman, chef för bergsbruket i Finland, men avstod från tjänsten. Han umgicks troligen delvis i samma kretsar som Björnram. Mysticismen kopplades hos Nordenskiöld till drömmar om ett bättre samhälle. Hans progressiva idéer tog sig uttryck bland annat i att han deltog i en bal i Paris som ordnades för att fira den första årsdagen av stormningen av Bastiljen år 1790 och i att han gjorde upp planer för ett utopiskt samhälle i Afrika. Tack vare en värvning som mineralog i Sierra Leone i

Västafrika kunde han försöka förverkliga sin dröm i praktiken. Drömmen blev inte verklighet – Nordenskiöld återvände vid dålig hälsa och avled i Freetown.

Porthan och Gadolin stannade i Åbo och ägnade sig åt vetenskaplig verksamhet. De två vetenskapsmännen levde mera konventionella liv än Björnram och Nordenskiöld. Förutom sitt vetenskapliga värv är både Porthan och Gadolin kända för att ha skapat framstående bibliotek. Av den gamla akademins ansevärda bibliotek, som till stor del insamlats av Porthan, kvarstår efter Åbo brand 1827 över 729 publikationstitlar som omfattar samlingen Aboica i Nationalbiblioteket. De tankeströmningar som Porthan representerade spreds till en vidare läsekrets genom tidningen *Tidningar Utgivne af et Sällskap i Åbo*, som är känd som den första i Finland utgivna tidningen. De spår som tidningen lämnat i 1800-talets och det tidiga 1900-talets finländska tidningspress är temat för Heli Rantalas artikel ”’Porthanin lehti’ ja otteita sen myöhemmästä elämästä”. Samtidigt som artikeln påvisar att arvet efter Porthan är tydligt skönjbart, ger den en belysande inblick i de nya möjligheter att skapa kunskap om det förflutna som en kombination av historievetenskap och informationsteknologi erbjuder.

Johan Gadolins bibliotek, som beskrivs i Eva Costiander-Huldéns artikel ”Johan Gadolins boksamling – analys av ett unikt professorsbibliotek”, är unik i och med att den undgick branden. Biblioteket, som förvärvats av tre generationer Åboprofessorer vid den Kungliga Akademien i Åbo, omfattar ca 3 300 band. Förutom Johan Gadolin har böckerna i samlingen tillhört dennes far, professorn och biskopen Jacob Gadolin (1719–1802) samt svärfadern professorn och biskopen Johan Browallius (1707–1755). Gadolins bibliotek uppfördes år 2017 på den finländska nationella förteckningen över världsminnen inom Unescos Världsmminnesprogram.

Om Porthan och Gadolin här får representera det vetenskapliga och rationella medan Björnram och Nordenskiöld står för andebesvärjelse och mystik, hör Nathanael Gerhard af Schultén (1750–1825) hemma bland de förstnämnda. Trots det påminner hans karriär om Nordenskiölds såtillvida att även af Schultén var en lärd man som trädde i statlig tjänst. Gemensamt med Gadolin är intresset för det praktiska tillämpandet av vetenskapliga resultat. Emil Kaukonen redogör i sin artikel ”Blicken från norr – Nathanael Gerhard af Schultén och fregatten *Dianas* expedition till Medelhavet 1786–1787” för Schulténs seglats till Medelhavet med fregatten *Diana* åren 1786–1787 samt för hans roll som bärare och formare av kunskap om de länder han besökte – framför allt Italien och Marocko – för sina landsmän. Schultén publicerade flera kartografiska arbeten om de svenska och finska kustområdena där han bland annat noterade fördelarna med att använda de nyaste astronomiska verktygen för att exakt kunna beskriva orters geografiska läge. Han erhöll i Åbo titeln docent i astronomi år 1773 och fortsatte sina studier i Stockholm under Pehr Wilhelm Wargentin. Schultén blev ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien år 1792, riddare av Nordstjärneorden år 1799, befordrades till överste av Arméns flotta år 1808 och blev slutligen ledamot av Krigsvetenskapsakademien år 1809. Gemensamt för Schultén och Nordenskiöld är också att båda fick tillfälle att besöka Afrika, Marocko respektive Sierra Leone. Men medan Nordenskiöld från Freetown skriver att landet var ett paradiset och idealiserar den lokala befolkningen, förfasar sig Schultén över eländet i Marocko. Schultén, som beundrar Italiens kulturella arv och skriver med förakt om Marocko ger uttryck för

tidstypiska attityder men också swedenborgianen Nordenskiöld ingår i en tanketradition som representerar idén om andlighet, jämlikhet och utopism.

Porthan och Gadolin hör till vetenskapshistoriens huvudfåra. Schultén är mindre känd, varför Kaukonens artikel är ett särskilt välkommet bidrag till det sena 1700-talets personhistoria. Samtidigt är det viktigt att inte förbise mera marginella individer, som Björnram och Nordenskiöld. Genom att studera en mångfald av människor och hur olika tankeströmningar – ibland motstridiga – påverkade människors livsöden under en särskild epok kan man skapa en bredare förståelse för tiden och för de förutsättningar, möjligheter och hinder som olika individer vid denna tid ställdes inför. Liksom ofta på *Auraicas* sidor, är personerna som uppträder i artiklarna utbildade vid Kungliga Akademin i Åbo. De var manliga och kom från bättre bemedlade familjer än genomsnittet. Trots detta berättar likheterna och skillnaderna mellan dem mycket om 1700-talets tankevärld.

Laura Hollsten

FD, docent, Allmän historia. Åbo Akademi
laura.hollsten (apud) abo.fi

Johanna Wassholm

FD, docent, Allmän historia. Åbo Akademi
johanna.wassholm (apud) abo.fi